

INDUSTRISAMFUNDETS HAVNE

Harnow, Henrik, Christensen, René S. & Haastrup, Gitte:

Industrisamfundets havne 1840-1970.

Bygninger, miljøer og bevaringsværdier på danske havne.

København: Kulturarvsstyrelsen & Odense Bys Museer 2008. 352 s.

Kulturlandskabsanalyser i bred forstand er måske historiefagets mest centrale forskningsfront. De mange elementer i de fysiske omgivelser, eksisterende såvel som i mange grader af desintegration, bliver i stigende omfang kortlagt og de informative potentialer udnyttet i det historiske erkendelsesarbejde med Thorkild Kjærgaards disputats fra 1991 som et af de foreløbigt mest dramatiske højdepunkter.³⁰

Det er en enorm opgave. Dels fordi det er første gang, man for alvor giver sig i kast med et sådan lager, så der må metodeudvikling til, dels fordi det informative indhold er kolossalt. Desuden fortsætter de hastige forandringer så længe, så der skal skabes plads til flere og produktionen omlægges. Kortlægningen af kulturlandskabet kan med andre ord ikke afsluttes på grund af menneskers aktivitet og på grund af den fortsatte metodeudvikling. At metodeudviklingen gør det muligt at hale stadig større mængder af informationer ud af det undersøgte, er en klar erfaring fra arkæologien, men det, der ligger oven på jorden, er langt fra altid nær så godt beskyttet, at man kan vente. Der må nødforanstaltninger til, når det brænder på.

Bogen om industrisamfundets havne 1840-1970 illustrerer hele problematikken. Disse havne opstod i tilknytning til eksisterende byer, hvor handelen i forvejen fandtes. Havnene gennemløb en ofte karakteristisk udvikling som tekniske anlæg, som oplags- og industriområder, og de fleste afvikles i vor tid på en ofte lige så karakteristisk måde, fordi den lokale og globale samfundsudvikling sætter kursen og efterlader sig kulturmiljøer i deres kølvand.

Anledningen til undersøgelsen er den kraftige afvikling af havnenes oprindelige funktioner, som har stået på siden 1960'erne med ny infrastrukturudvikling og omorganisering af produktionen. Havnene er trådt ind i en situation med grundlæggende transformation, som alvorligt truer deres monumentværdier. Kulturarvsstyrelsen vurderer med rette, at de danske erhvervshavne danner en egen kategori af funktionelle miljøer, som udgør en betydningsfuld del af landets kulturarv, og styrelsen vil gerne oplyse om, hvad det sammensatte kulturmiljø indeholder. Det er en måde at inspirere til, hvordan de overleverede anlæg, bygninger og miljøer kan ud-

---

³⁰ Kjærgaard, Thorkild: *Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning*, København: Gyldendal 1991.

nyttes som en ressource i den moderne omdannelse til nye funktioner – offentlige såvel som private bolig- og erhvervsområder. Det er klart, at den gamle sjæl er farende til himmels, så spørgsmålet drejer sig om, hvad der skal ske med kroppen, nu det, som oprindeligt holdt den i live, er borte.

Temagennemgangen af Danmarks industrihavne 1840-1970 blev sat i værk i 2006. Som udgangspunkt havde styrelsen udpeget 75 havne til forundersøgelse, der skulle laves litteraturfortegnelse, udarbejdes en forskningsoversigt, opstilles typologier, laves inddelinger af tekniske anlæg og bygningstyper og forfattes en generel oversigt over den industrielle havns historie. Der var tale om et registreringsprojekt og en akkumulering af spredt viden om et karakteristisk kulturmiljø. Odense Bys Museum og forfatterne stod over for en bunden opgave, og de har løst den på forbilledlig vis.

Først og fremmest har det været nødvendigt at tilpasse metoderne til kortlægning, registrering og fremstilling af dette særlige fysiske miljø. Dernæst måtte også gøres en række fravalg. Forfatterne nævner selv, at bogen i sig selv ikke udgør et planlægningsredskab, og den berører ikke de politiske processer bag forandringerne eller den moderne funktionsudtømmning af havnene. "Sigtet har været at skabe et systematisk kulturhistorisk overblik og at undersøge og udpege de fysiske træk, der til forskellige tider har karakteriseret den industrielle havn." (s. 336).

Bogen har tilsvarende en stringent opbygning i to dele. Den første behandler emnet generelt, havnenes udvikling i perioden, deres teknik og infrastruktur, bygninger og miljøer. Den anden del gennemgår, efter en forundersøgelse af i alt fyre industrihavne i Danmark, et udvalg af syv repræsentative og velbevarede havne – Københavns frihavn, Århus, Esbjerg, Odense, Svendborg, Næstved, Faxe. Hertil noter, litteraturliste og stikordsregister.

Gennemgangen af de enkelte havne hviler på generelle topografiske kilder, kort, fotos. Det er en væsentlig pointe hos forfatterne, at analyseniveauet går i bredden frem for i dybden. Metoden giver overblik over et stort materiale, men på bekostning af detaljeringsgraden, der i sagens natur ikke når længere ned, end de alment tilgængelige oplysninger. Det er et mindre problem, for de enkelte anlæg, bygninger og virksomheder, kan sagtens undersøges i dybden, når der er behov for det.

Forfatterne har valgt en strukturhistorisk tilgang til opgaven og henviser til Fernand Braudels forfatterskab. Valget er taget ud fra den enkle betragtning, at de store tidlige perspektivniveauer, den geografiske og den socialhistoriske tid i Braudels terminologi, er langt bedre egnet til at bibringe det fysiske miljø orden og sammenhæng, end den kortvarige individuelle tid og den traditionelle begivenheds- og individorienterede historieskrivning er det.

Den strukturorienterede tilgang betyder, at de tværgående niveauer i havnenes kulturhistorie fremhæves. De må knyttes til en almindelig teknologisk og samfundshistorisk udvikling i perioden, herunder den konstruktions- og bygningsteknologiske, redskaberne til at flytte gods med, mobilkraner, gaffeltrucks, sugelanlæg, drejeskiver med mere og også deres overflødiggørelse med overførelsen af store dele af godstransporten til lastbiler og veje.

Forfatterne bruger og udvikler med andre ord faglige redskaber, som er udviklet til at udpege, beskrive og analysere fysiske rester af menneskers aktivitet, og tilpasser dem til deres arbejdsfelt. I dette tilfælde er der både tale om strukturelle rester, dvs. rester, der samlet set har indgået i en funktionel sammenhæng, og individuelle rester, som er de enkelte virksomheder, bygninger, tekniske anlæg mv. Et sådan redskabsbrug må tages i anvendelse overalt i analyser af kulturlandskaber i den hensigt at afdække og kortlægge deres indhold for at skabe et resultat, som enten kan danne baggrund for en bevaringsindsats eller for en diskursiv fortolkning. Der er et klassisk skel i historiefaget mellem en antikvarisk forvaltningstradition og en universitetsbunden forskningstradition. Man må have den for øje gennem læsningen.

Det er klart, at brede tidlige strukturer er meget mere anvendelige til at skaffe orden og overblik, men de bibringer ikke i sig selv med forklaring. Den ene af værkets forfattere, museumsinspektør ved Odense Bys Museer René Schrøder Christensen, har andetsteds beskrevet værket.³¹ Heri anføres, at der fra projektudbydere side (Kulturarvsstyrelsen) ikke var tale om et forskningsprojekt, hvis formål var at bibringe ny viden, men om et temaregistreringsprojekt og en sammenfatning.

Forskellen er ikke klar. Ethvert projekt, der tager udgangspunkt i registrering af informationer om menneskers aktivitet i de fysiske omgivelser, begynder med afgrænsning, udpegning, metodebeskrivelse, arbejdsystematik, kategorisering og datering, og det overblik, som er resultatet, vil i sig selv bibringe ny viden, både om emnet og om forskningssituationen. Der findes i selve principperne for og styringen af registreringsprocessen et potentiale for viden.

Derimod kan der være tale om forskellige retninger i henvendelsen og tilsvarende forskellige niveauer i sammenfatningen af det, som efterfølgende kan udledes. Kulturlandskaber er et kaos af informationer. Når de ordnes, åbner der sig et landskab af meningsgivende sammenhænge, som det er op til forskeren at forfølge. I dette tilfælde har målet været at give en struktureret, faktisk fremstilling af industrisamfundets havne og, hvad der kendetegner deres udvikling, snarere end i at forklare og fortolke. Det politiske sigte er den statslige bevaringsinteresse, ikke den frie forsknings.

Begrebet kulturmiljø har sin oprindelse som et forvaltningsværktøj. Det udgør et geografisk afgrænset område, som ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling. I fokus for *Industrisamfundets havne 1840-1970* er havnenes fysiske forandringshistorie, deres opkomst, brug, fremtræden med særlig fokus på bevaringsværdier, der må forstås i den ovennævnte betydning. Begrebet har affødt en del drøftelse hos blandt andet Bernhard Eric Jensen.³² Spørgsmålet er, hvordan dette administrative begreb skal implementeres på histo-

³¹ Schrøder Christensen, René, "Industrimiljøer", i *Den jyske Historiker*, 121-122, 2009, s. 43-62.

³² Jensen, Bernard Eric: *Kulturarv – et identitetspolitisk konfliktfelt*, København: Gads Forlag 2008.

rie som universitetsfag. Hvor sympatisk og vigtigt bevaring og genbrug af kulturmiljøer på alle måder er, så er det værket værdi i en historiefaglig sammenhæng, der er det centrale for denne anmeldelse.

Det overordnede spørgsmål er, hvad det er, man ønsker at formidle viden om og til hvem. Kulturarvsstyrelsen er pinligt opmærksom på, at bevaringsopgaven ligger hos ejerne og brugerne, og at de må opdrages til den med viden, inspiration og formidling. Det er et klassisk dilemma i den antikvariske forvaltningssituation. De destruerende kræfter træder frem i skikkelse af simple økonomiske interesser. Investorer og udviklere er der som fluer om en kokasse, og det politiske system er dem velvilligt indstillet af hensyn til beskæftigelse, indtjening. To modstridende politiske interesser strides. U hæmmet af andre bånd æder kapitalen fortidens sjæl op, og industrisamfundets havne har tilbudt sig som gyldne investeringsområder centralt i de gamle byer. For at modvirke den værste omdannelse måtte styrelsen slå til med nødforanstaltninger. Museumsloven af 2002 lagde udredningsbyrden over på den ejer, som vil i jorden. Noget tilsvarende gælder ikke for det, der står oven på den. I havnenes tilfælde er fredninger ikke en farbar vej, det eneste reelle redskab, man har til rådighed, er kultivering. Mennesker må domesticeres til fortiden gennem viden og veneration.

I den sammenhæng er *Industrisamfundets havne 1840-1970* i dobbelt forstand en stor bog. Den har et stort format og er forsynet med mange smukke fotos og megen tekst. Men det er også en storartet bog, fordi den behandler sit emne stringent, systematisk, sobert og sympatisk inden for opgavens rammer. Som forholdene er, fremstår den som et klassisk forsvar for et særlige kulturmiljø, og den gør brug af et oplagt moderne struktureringsværktøj.

Fra en rent historiefaglig synsvinkel er det opmuntrende, at den statslige bevaringsindsats ikke blot udmønter sig i registrering, men også i kulturhistorisk overblik. Det var man begyndt med i de kulturhistoriske atlas, som afløste de tidligere kommuneatlas, der orienterede sig mere mod bygninger og arkitektur, men den tematiske gennemgang forekommer i visse sammenhænge mere påkrævet, end den geografiske. Det gælder for industrisamfundets havne og for en række andre store temaer i kulturlandskabet.

Fra kulturhistorisk overblik er der ikke langt til forklaring med en større intensionsdybde. Det har ligget uden for opdraget, og det er helt forståeligt, at forfatterne afholder sig fra at placere deres resultater i en historievitenskabelig sammenhæng. Industrisamfundets havne er en bunden opgave, og Kulturarvsstyrelsen er ikke en forskningsinstitution. Men det at fortolke og give mening til det, der indsamles og ordnes af informationer om menneskers aktivitet i fortiden, er og bliver kronen på værket.

I forbindelse med den omfattende debat om Thorkild Kjærgaards, *Den danske revolution* udtalte Karl-Erik Frandsen, at "Det mest værdifulde ved Thorkild Kjærgaards bog er hans metodiske indfaldsvinkel til emnet, idet han som en af de første i Danmark søger at belyse de fundamentale ændringer i kulturlandskabet som en

forudsætning for at forstå de sociale, økonomiske og politiske ændringer i samfundet".³³ I det sammensatte begreb kulturlandskabet refererer kultur først og fremmest til menneskers økonomiske og sociale aktivitet, og landskab til det medie, som kulturpåvirkningen giver sig til kende igennem. En ting er at redegøre for den fysiske forandringshistorie, noget andet er at bruge det skabte overblik til at forstå aktiviteten. I den sag drejer de sidste 10.000 års historie sig i høj grad om, hvordan mennesker må øge strømmene af stof og energi igennem sig, når de er blevet flere, og samtidig domesticere sig selv.

Det var med andre ord en gammel erfaring men tilhørende infrastrukturer og institutioner, der stod til rådighed, da befolkningstilvækst igen i 1700-årene presede sig på med dets to evige følgesvende: Hvordan leve sammen, og hvordan skaffe sig mad. Det, man valgte, var at tage nye eksterne lagre af (fossil) energi ind i produktionen, at løsne bondesamfundets socialpolitiske bånd og at bygge videre på for længst indvundne erfaringer.

Det er i det større historiske landskab, at kortlægningen af industrisamfundets havne hører hjemme. Det moderne dynamiske kulturlandskab er utænkeligt uden det forøgede forbrug af energi og menneskers aktivitet med at kanalisere strømme af stof igennem sig for at overleve og for at berige sig.

Det er som sagt meget enkelt, at forfatterne afholder sig fra at historisere. Det lå ikke i opdraget, og det er på mange måder også sympatisk, at det overlodes til andre at udnytte noget af frugten af det antikvariske arbejde i deres egne forædlingsbestrebelse. Registrering og kortlægning er forudsætningen for enhver generaliserende historie. Når det drejer sig om at anvende kulturlandskabet til at forstå samfundene og deres ændringer, så er det informative indhold så kolossalt, at der skal rigtig mange til at løfte opgaven.

Billedsiden er smuk og mangesidet, men alligevel fremstår den på nogle områder løsrevet fra brødteksten. Det gælder især bogens første, almene del, mens billedsiden er bedre knyttet til gennemgangen og registreringen af de syv udvalgte havne. Det var måske en ide at bruge billedsiden og de tilhørende billedtekster som en fortløbende introduktion til emnet, og samtidig sørge for, at de understøtter læsningen.

JØRGEN ELSØE JENSEN,
DR. SCIENT., PROFESSOR M.S.O.,
INSTITUT FOR PLANLÆGNING,
AALBORG UNIVERSITET

³³ Frandsen, Karl-Erik: Økologisk krise og grøn revolution", i *Fortid og Nutid*, 1992, s. 16.